

Η Σύγχρονη Θεωρία της Αποικιοποίησης

Η ενότητα για την Πρωταρχική Συσσώρευση ολοκληρώνεται με το 25^ο κεφάλαιο που είναι και το τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου Τόμου. Με μια πρώτη ματιά ίσως φανεί ως ένα περίεργο κεφάλαιο, καθώς ο τόνος του Μαρξ απομακρύνεται από τη μεσσιανική ρητορική και τον τόνο του προηγούμενου κεφαλαίου (Harvey, 2010, p. 301). Το κύριο ζήτημα που συζητάει ο Μαρξ είναι η θεωρία της συστηματικής αποικιοποίησης (ΣΑ από εδώ και στο εξής) του Έντουαρντ Γκίμπον Γουέικφιλντ (Edward Gibbon Wakefield).

Το 25^ο κεφάλαιο στον σχεδιασμό του Πρώτου Τόμου

Στην πρώτη έκδοση το κεφάλαιο με τίτλο «Η σύγχρονη θεωρία της αποικιοποίησης» (στα Γερμανικά «Die moderne Kolonisationstheorie») αποτελεί το τρίτο υποκεφάλαιο του έκτου κεφαλαίου. Στη δεύτερη έκδοση αποτελεί το 25^ο κεφάλαιο με τον ίδιο τίτλο της στην πρώτη έκδοση. Στη γαλλική έκδοση, το 33^ο κεφάλαιο με τίτλο «La theorie moderne de la colonisation» ολοκληρώνει το Κεφάλαιο. Στην Τρίτη και τέταρτη έκδοση το κεφάλαιο αυτό εξακολουθεί να είναι το 25^ο κεφάλαιο διατηρώντας τον τίτλο «Η σύγχρονη θεωρία της αποικιοποίησης». Ωστόσο, στα περιεχόμενα αυτών των εκδόσεων το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται ως «Das moderne Kolonialsystem».

Ο Ιταλός οικονομολόγος Ακίλε Λόρια (Achille Loria)¹ διατύπωσε τη θεωρία ότι το 25^ο κεφάλαιο στην πραγματικότητα ήταν κομμάτι του 24^{ου} κεφαλαίου και μπήκε ως ξεχωριστό κεφάλαιο, ώστε ο Μαρξ να αποφύγει τη λογοκρισία της έκδοσης στην Πρωσία. Η θεωρία αυτή διαδόθηκε περαιτέρω από τον επιμελητή των έργων του Μαρξ στα Γαλλικά, τον Μαξιμιλιέν Ρούμπελ (Maximilien Rubel). Άλλοι μελετητές, όπως ο Carlos Rodriguez Braun υποστηρίζουν ότι το 25^ο κεφάλαιο ήταν εξ' αρχής ένα ξεχωριστό κεφάλαιο, ενώ άλλοι όπως ο Χάρβεϊ προσπερνούν το ερώτημα. Ωστόσο, δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης.

Στην πρώτη έκδοση του Κεφαλαίου, η συζήτηση που ανοίγεται στο παρόν κεφάλαιο κλείνει με μια επιπλέον παράγραφο η οποία αφαιρέθηκε στις επόμενες εκδόσεις και θα συζητηθεί στην τελευταία ενότητα αυτής της παρουσίασης. Θα σημειωθεί μόνο εδώ, ότι σε αυτό το κομμάτι του κειμένου ολοκληρώνεται η ανάλυση του Μαρξ που έχει ξεκινήσει στο πρώτο κεφάλαιο «Το Εμπόρευμα» και σκιαγραφείται η συνέχεια στον δεύτερο τόμο.

¹ Ο Ένγκελς επιτίθεται σφοδρά στον Λόρια στον πρόλογο του Τρίτου Τόμου του Κεφαλαίου, κατηγορώντας τον για εσκεμμένη παρανόηση του έργου του Μαρξ.

Πολιτική Οικονομία και Θεωρία της Αποικιοποίησης

Το τελευταίο κεφάλαιο του πρώτου Τόμου αφορά τις αποικίες, όχι όμως με τον τρόπο που θα περιμέναμε. Δεν γίνεται ανάλυση της λεηλασίας των αποικιών από τους αποικιοκράτες, αλλά ο Μαρξ εστιάζει κυρίως στο ζήτημα της ιδιοκτησίας και στις θεωρίες ενός σχετικά άγνωστου πολιτικού και θεωρητικού της αποικιοκρατίας, του Έντουαρντ Γκίμπον Γουέικφιλντ.

Ήδη από την υποσημείωση 253 που βρίσκεται στον τίτλο του κεφαλαίου, ο Μαρξ υπογραμμίζει ότι θα μιλήσει για πραγματικές αποικίες, δηλαδή για παρθένο έδαφος, έχοντας στο νου του κυρίως τις ΗΠΑ. Σημειώνει μάλιστα, ότι συμπεριλαμβάνει και τις περιοχές όπου υπάρχουν οι παλαιές φυτείες και η κατάργηση της δουλείας έχει ανατρέψει τις υφιστάμενες κοινωνικές σχέσεις.

Το κεφάλαιο ξεκινάει με μια συζήτηση πάνω στο ζήτημα της ιδιοκτησίας και τον τρόπο με τον οποίο η κλασική Πολιτική Οικονομία συγχέει τα δύο διαφορετικά είδη ατομικής ιδιοκτησίας. Σύμφωνα με τον Μαρξ η ατομική ιδιοκτησία που βασίζεται στην εκμετάλλευση ξένης εργασίας αποτελεί άμεση αντίθεση της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία του παραγωγού. Επιπλέον, για να ευδοκιμήσει η ιδιοκτησία που βασίζεται σε μισθωτή σχέση, θα πρέπει το άλλο είδος ιδιοκτησίας να έχει «πεθάνει». Επειδή, όμως, στη Δυτική Ευρώπη η διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης έχει ολοκληρωθεί, για να φωτιστεί αυτή η αντίθεση των μορφών ιδιοκτησίας θα πρέπει να κοιτάξουμε τις αποικίες.

Στις αποικίες, μας ενημερώνει ο Μαρξ, ο ΚΤΠ προσκρούει πάνω «στο εμπόδιο του παραγωγού, ο οποίος, ως κάτοχος των δικών του εργασιακών όρων, πλουτίζει με την εργασία του τον εαυτό του αντί τον κεφαλαιοκράτη». Εδώ, υπάρχει και ένα ενδιαφέρον σημείο που μπορεί να ενταχθεί στη συζήτηση για τον φετιχισμό και τον «διπλασιασμό» του, όπως συζητήσαμε πέρσι στο πρώτο κεφάλαιο. Ο θείος Κάρολος μας λέει ότι ενώ στη μητρόπολη, οι διάφοροι ιδεολόγοι του κεφαλαίου εξηγούν τον ΚΤΠ ως κάτι διαφορετικό από αυτό που είναι, στην περίπτωση των αποικιών αναγνωρίζουν με ξεκάθαρο τρόπο ότι προκειμένου να τεθούν σε κίνηση όλα τα γρανάζια της καπιταλιστικής μηχανής απαιτείται πρώτα η απαλλοτροίωση των εργατ(ρι)ών και η αντίστοιχη μετατροπή των μέσων παραγωγής τους σε κεφάλαιο. Όταν δηλαδή το κεφάλαιο συναντά κάποια όρια στην επέκτασή του ίσως η δεύτερη στιγμή του φετιχισμού να μην έρχεται. Θα επεκτείνω το επιχείρημα, προσπαθώντας να το συνδέσω με τη συζήτηση στο 5^ο κεφάλαιο «Εργασιακή Διαδικασία και Διαδικασία Αξιοποίησης». Εκεί, ο Μαρξ γράφει,

«Όταν κατά την εργασιακή διαδικασία αναδεικνύεται ο χαρακτήρας των μέσων παραγωγής ως προϊόντων παρελθούσας εργασίας αυτό γίνεται μέσα από τις ατέλειές τους».

Στη δική μας συζήτηση είχαμε αναφέρει ότι αυτό το επιχείρημα μπορεί να επεκταθεί γενικά στον ΚΤΠ, όπου κατά τη διάρκεια των κρίσεων αναδεικνύεται ο χαρακτήρας των μέσων παραγωγής. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι για να συμβεί κάτι τέτοιο δεν χρειάζεται να έχει επέλθει κρίση, αλλά το κεφάλαιο να έχει βρει κάποια όρια στην επέκτασή του. Εκεί, μπορεί να «διαταραχθούν» και οι δύο στιγμές του φετιχισμού.

Μικρή παρέκβαση για την έννοια του «συκοφάντη»

Εδώ θα κάνουμε μια σύντομη παρέκβαση για την έννοια του συκοφάντη στο Κεφάλαιο. Στην υποσημείωση της μετάφρασης στη σελίδα 70, ο μεταφραστής μας ενημερώνει ότι ο Μαρξ σε όλο το Κεφάλαιο χρησιμοποιεί τη λέξη συκοφάντης με την αρχαία χρήση της. Συνεπώς, η λέξη έχει μια θετική χροιά, δηλώνοντας την προωθητική διάδοση στην εξάπλωση μιας συγκεκριμένης άποψης.

Υπάρχουν πολλές ερμηνείες για την προέλευση του όρου και την αρχική σημασία του, χωρίς να συμφωνούν μεταξύ τους. Η λέξη συκοφάντης εμφανίζεται πρώτη φορά στους Αχαρνείς του Αριστοφάνη, όπου μάλιστα υπάρχει και πρόσωπο της κωμωδίας “Συκοφάντης. Στον Αριστοφάνη, από την αρχή ο όρος είχε αρνητική χροιά. Τον συκοφάντη τον δανείζεται η λατινική γλώσσα, *sycophanta*, και από εκεί περνάει στις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες. Όμως, στα αγγλικά η λέξη αποκτάει μια σημασιολογική μεταβολή και επικρατεί η σημασία του κόλακα, και μάλιστα του δουλοπρεπή κόλακα. Αυτή είναι και η σημερινή σημασία της αγγλικής λέξης *sycorhant*. Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτή η αλλαγή λαμβάνει χώρα κιόλας από το 1575.

Θα μπορούσαμε να πούμε με σιγουριά ότι με τη φράση «συκοφάντη του κεφαλαίου» ως Μαρξ αποδίδει τον χαρακτηρισμό του δουλοπρεπή κόλακα στους οικονομολόγους της εποχής του και δεν τους θεωρεί απλά θιασώτες του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Ο Έντουαρντ Γκίμπσον Γουέικφιλντ και η «Συστηματική Αποικιοποίηση»

Ο Μαρξ αφιερώνει το υπόλοιπο του κεφαλαίου στον «διάλογό» με τον Γουέικφιλντ και τη θεωρία της ΣΑ. Πριν προχωρήσουμε στις θέσεις που ανέπτυξε ο Γουέικφιλντ θα παραθέσουμε κάποια στοιχεία από τον βίο του.

Ο Γουέικφιλντ ήταν Άγγλος πολιτικός στον αποικιακό Καναδά και τη Νέα Ζηλανδία. Θεωρείται κομβικό πρόσωπο στην ίδρυση των αποικιών της Νότιας Αυστραλίας και της

Νέας Ζηλανδίας (όπου αργότερα διετέλεσε μέλος του κοινοβουλίου). Είναι κυρίως γνωστός για την ανάπτυξη του συστήματος ΣΑ, το οποίο αποσκοπούσε στον εποίκισμό της νέας αποικίας της Νότιας Αυστραλίας με έναν λειτουργικό συνδυασμό εργατών, εμπόρων, τεχνιτών και κεφαλαίων. Το σύστημα επρόκειτο να χρηματοδοτηθεί από την πώληση γης στους καπιταλιστές, οι οποίοι θα στήριζαν έτσι τις άλλες κατηγορίες μεταναστών. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί τυχοδιώκτης (μεταξύ πολλών άλλων), καθώς προέβη στην απαγωγή της δεκαπεντάχρονης Έλεν Τέρνερ ώστε να την παντρευτεί και να αποκτήσει κομμάτι της περιουσίας της. Αν και φυλακίστηκε για τρία χρόνια η καριέρα του ως πολιτικός δεν επλήγη σοβαρά.

Ο Γουέικφιλντ δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των μεγάλων πολιτικών οικονομολόγων, ενώ έγραψε το βιβλίο του για την αποικιοκρατία όσο βρισκόταν στη φυλακή. Το βασικό σημείο της ανάλυσής του ήταν ότι μπορείς να φέρεις κεφάλαιο στις αποικίες (συγκεκριμένα μιλούσε για την Αυστραλία), δηλαδή χρήμα, μέσα παραγωγής και υλικά, αλλά αν δεν μπορείς να βρεις «ελεύθερους» (με τη διπλή έννοια!) εργάτες να δουλέψουν για σένα. Συνεπώς, δεν μπορείς να είσαι καπιταλιστής. Σε αυτό ο Μαρξ είδε μια μεγάλη διάψευση του Άνταμ Σμιθ (Harvey, 2010, σσ. 301-302), (Pappe, 1951).

Όταν ο Γουέικφιλντ ανήλθε στην πολιτική σκηνή, οι μετανάστες στις αποικίες ήταν σε μεγάλο βαθμό τυχοδιώκτες ή φυγάδες. Οι τυχοδιώκτες έφευγαν ώστε να επιστρέψουν κάποια στιγμή πίσω πλουσιότεροι. Οι αποικίες ήταν γι' αυτούς το μέσο και όχι ο σκοπός. Οι φυγάδες ήταν εν μέρει υποχρεωτικοί μετανάστες, όπως οι κατάδικοι που αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό τις δύο πρώτες γενιές του αυστραλιανού εποίκισμού. Ο Γουέικφιλντ πίστευε ότι ήταν δυνατόν να μεταμοσχευθούν τα ζωτικά στοιχεία και η τάξη της μητέρας πατρίδας στον νέο κόσμο (Pappe, 1951).

Πολύ συνοπτικά, με τη θεωρία της ΣΑ, ο Γουέικφιλντ πρότεινε το κράτος να μετατρέπει την «παρθένα γη» σε ιδιοκτησία του και στη συνέχεια, να ορίζει μια τιμή για τη γη τέτοια ώστε να υποχρεώνει το μετανάστη να εργάζεται κάμποσο καιρό με μισθό, ώσπου να κερδίσει αρκετά χρήματα για να αγοράσει γη. Τα χρήματα αυτά θα χρησιμοποιούνταν στη συνέχεια από το κράτος ώστε να εισάγει άπορους από την Ευρώπη και έτσι να κρατάει γεμάτη για τους καπιταλιστές της αποικίας τη δεξαμενή αγοράς εργασίας.

Ο Μαρξ γράφει ότι ο Γουέικφιλντ ανακάλυψε πως «το κεφάλαιο δεν είναι ένα πράγμα, αλλά μια κοινωνική σχέση μεταξύ προσώπων η οποία διαμεσολαβείται από πράγματα». Ο ορισμός του κεφαλαίου ως κοινωνική σχέση έρχεται σε πλήρη συμφωνία με την αντίληψη που είχε ο ίδιος ο Μαρξ για το κεφάλαιο και είχε διατυπώσει ήδη από το 1849 (υποσημείωση 256), αν και τότε είχε δώσει έναν πιο στενεμένο ορισμό, λέγοντας πως «Το κεφάλαιο είναι μια κοινωνική σχέση παραγωγής». Στη συνέχεια, ο Μαρξ προχωράει σε δύο προκαταρκτικές παρατηρήσεις (σελ. 719)

1. Τα μέσα παραγωγής και διαβίωσης ως ιδιοκτησία του άμεσου παραγωγού δεν αποτελούν κεφάλαιο.
2. Ο κατακερματισμός των μέσων παραγωγής, ως ατομική ιδιοκτησία πολλών ανεξάρτητων μεταξύ τους και οικονομικά αυτοτελών εργατών, δεν αποτελεί ίση κατανομή του κεφαλαίου.

Προχωρώντας στη συζήτηση πάνω στο ζήτημα της απαλλοτρίωσης της γης, ο Μαρξ γράφει:

«Όπως είδαμε: η απαλλοτρίωση της μάζας του λαού από το έδαφος αποτελεί το θεμέλιο του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Αντιστρόφως, η ουσία μιας ελεύθερης αποικίας συνίσταται στο ότι η μάζα του εδάφους είναι ακόμα λαϊκή ιδιοκτησία και συνεπώς κάθε άποικος μπορεί να μετατρέψει ένα τμήμα της σε ατομική ιδιοκτησία του και σε ατομικό μέσο παραγωγής, χωρίς να εμποδίζει τους κατοπινούς αποίκους να κάνουν το ίδιο. Αυτό είναι το μυστικό τόσο της άνθησης των αποικιών όσο και του καρκινώματός τους – της αντίστασής τους ενάντια στην εγκατάσταση του κεφαλαίου».

Εδώ υπάρχει μια αντιφατική διαδικασία την οποία ο Μαρξ δεν σχολιάζει περαιτέρω. Αρχικά, το αποικιοκρατούμενο έδαφος πριν γίνει «λαϊκή ιδιοκτησία» άνηκε σε κάποιους άλλους, από τους οποίους αρπάχτηκε με τη βία. Η πρώτη περίφραξη του νέου εδάφους ακολουθείται από μία δεύτερη όπου το έδαφος «κόβεται» σε κομμάτια. Αυτή η κατάτμηση του εδάφους δεν μπορεί να συνεχιστεί επ' άπειρον και οι πρώτοι άποικοι διεκδικούν μεγαλύτερα και καλύτερα κομμάτια γης από όσους έρχονται μετά. Η διαδικασία αυτή ιδωμένη υπό ένα ιστορικό πρίσμα μπορεί να ερμηνευτεί και ως ένα από τα θεμέλια πάνω στα οποία άνθισε στη συνέχεια ο ΚΤΠ στις αποικίες.

Ωστόσο, παραμένοντας εντός του κειμένου, ο Μαρξ θέτει το ερώτημα (που έθεσε ουσιαστικά και ο Γουέικφιλντ) του πως θα προκύψει εσωτερική αγορά για το κεφάλαιο όταν δεν έχει υπάρξει ακόμα καθολικά ο χωρισμός του εργάτη από το έδαφος. Επιπλέον, η συνθήκη στις αποικίες θέτει υπό αμφισβήτηση τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας. Αυτό συμβαίνει διότι έχουμε διαρκή «μετατροπή των μισθωτών εργατών σε ανεξάρτητους παραγωγούς, που αντί να εργάζονται για το κεφάλαιο εργάζονται για τον εαυτό τους και αντί να πλουτίζουν τον κύριο κεφαλαιοκράτη πλουτίζουν εαυτούς». Η λύση στο παραπάνω πρόβλημα βρίσκεται ακριβώς στις μεθόδους που πρότεινε ο Γουέικφιλντ.

Το τελευταίο κεφάλαιο κλείνει με τον εξής τρόπο:

«Εντούτοις, αυτό που μας απασχολεί εδώ δεν είναι η κατάσταση των αποικιών. Αυτό που αποκλειστικά μας ενδιαφέρει είναι το μυστικό που ανακάλυψε στον Νέο Κόσμο και διακήρυξε μεγαλόφωνα η πολιτική οικονομία του Παλαιού Κόσμου: ότι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και συσσώρευσης, άρα και η κεφαλαιοκρατική

ατομική ιδιοκτησία, προϋποθέτουν την καταστροφή της ατομικής ιδιοκτησίας που στηρίζεται σε ίδια εργασία, δηλαδή την απαλλοτρίωση του εργάτη.»

Αυτό, μας λέει ο Μαρξ, είναι το «μεγάλο μυστικό» των σχεδίων του Γουέικφιλντ για τον αποικισμό, αλλά αποκαλύπτεται ταυτόχρονα το μεγάλο μυστικό της ίδιας της πρωταρχικής συσσώρευσης. Τα σχέδια του Γουέικφιλντ (και άλλων) είχαν σημαντική επιρροή στο βρετανικό κοινοβούλιο και επηρέασαν την αποικιακή πολιτική. Ακολουθώντας τον Χάρβεϊ (Harvey, 2010, σσ. 303-304), μπορούμε να πούμε ότι πέρα από τη χρήση της αποικιακής θεωρίας από τον Μαρξ για να αντικρούσει τη θεωρία του Άνταμ Σμιθ περί πρωταρχικής συσσώρευσης, ίσως συμβαίνει και κάτι άλλο που μπορεί να έχει βαθιά σχέση με το όλο επιχείρημα και τη δομή του Κεφαλαίου ως βιβλίου.

Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης, ο Μαρξ συζητάει τη σχέση του με τον Χέγκελ, σημειώνοντας: «Έχω ασκήσει κριτική στη μυστικοποιητική πλευρά της εγγελιανής διαλεκτικής πριν από σχεδόν τριάντα χρόνια», αναφερόμενος στην «Κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου (Μαρξ, Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου, 2023). Εκεί, ο Μαρξ ξεκινά την κριτική του από την παράγραφο 250 της έκθεσης του Χέγκελ. Αλλά στις προηγούμενες παραγράφους ο Χέγκελ ξεκινάει μια συζήτηση για τις εσωτερικές αντιφάσεις του καπιταλισμού. Σημειώνει την «εξάρτηση και την αγωνία της τάξης που είναι δεμένη» σε ένα συγκεκριμένο είδος εργασίας, διαδικασίες που οδηγούν στη γενικευμένη εξαθλίωση και στη δημιουργία ενός συρφετού απόρων, η οποία, ταυτόχρονα, «φέρει μαζί της, στο άλλο άκρο της κοινωνικής κλίμακας, συνθήκες που διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό τη συγκέντρωση δυσανάλογου πλούτου σε λίγα χέρια». Η γλώσσα μοιάζει πολύ με εκείνη του Κεφαλαίου, όταν ο Μαρξ μιλάει για τη συσσώρευση πλούτου στον ένα πόλο και για τη δυστυχία, τον μόχθο και την υποβάθμιση στον άλλο πόλο.

Ο Χέγκελ γράφει (Hegel, 2005),

«αυτή η εσωτερική διαλεκτική της κοινωνίας των πολιτών την ωθεί —ή, εν πάση περιπτώσει, ωθεί μια συγκεκριμένη κοινωνία των πολιτών— να υπερβεί τα όριά της και να αναζητήσει αγορές, και έτσι τα απαραίτητα μέσα διαβίωσής της, σε άλλες χώρες που είτε έχουν ανεπάρκεια στα αγαθά που έχει υπερπαραγάγει, είτε είναι γενικά καθυστερημένες στη βιομηχανία».

Επιπλέον, όπως λέει ο Χέγκελ σε μια προσθήκη του (Harvey, 2010, σ. 303), «απέναντι στη φύση ο άνθρωπος δεν μπορεί να διεκδικήσει κανένα δικαίωμα, αλλά μόλις εγκαθιδρυθεί η κοινωνία, η φτώχεια παίρνει αμέσως τη μορφή ενός αδικήματος που γίνεται σε μια τάξη από μια άλλη». Αυτή η εσωτερική διαλεκτική που θεμελιώνεται στην ταξική πάλη οδηγεί τις αστικές κοινωνίες να αναζητήσουν ανακούφιση σε μια «εξωτερική διαλεκτική» της αποικιακής και ιμπεριαλιστικής δραστηριότητας. Ο Χέγκελ δεν παίρνει

θέση στο αν κάτι τέτοιο θα επιλύσει το εσωτερικό πρόβλημα. Αντίθετα, ο Μαρξ είναι απολύτως ξεκάθαρος ότι κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί. Το προτελευταίο κεφάλαιο του Κεφαλαίου, το οποίο εξετάζει την απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών ως το τελικό αποτέλεσμα της εσωτερικής διαλεκτικής, δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με αποικιακές πρακτικές που απλώς αναδημιουργούν τις κοινωνικές σχέσεις του καπιταλισμού σε ευρύτερη κλίμακα. Δεν μπορεί να υπάρξει αποικιοκρατική λύση στις εσωτερικές ταξικές αντιφάσεις του καπιταλισμού, και με την ίδια λογική δεν μπορεί να υπάρξει τελική χωρική λύση στις εσωτερικές αντιφάσεις.

Προς μια μαρξική θεωρία της αποικιοποίησης (:)

Αν και θα περιμέναμε ίσως στην ενότητα για την πρωταρχική συσσώρευση, και πιο συγκεκριμένα, στο τελευταίο κεφάλαιο ο Μαρξ να μιλήσει για τις αποικίες φωτίζοντας τις διαδικασίες γενοκτονίας, λεηλασίας, περιφράξεων κ.λπ., αυτό δεν γίνεται. Ο λόγος είναι, ίσως, ότι μελέτησε κυρίως την Αγγλία ως τη χώρα όπου ο ΚΤΠ ήταν στην πιο αναπτυγμένη μορφή του. Όποιος και αν είναι ο λόγος, δεν μπορούμε να βρούμε μια μαρξική θεωρία της αποικιοποίησης στον Πρώτο Τόμο του Κεφαλαίου. Ωστόσο, μια ανασύνθεση των θέσεων που αναπτύσσει σε άλλα κείμενά του, ίσως μας βοηθήσουν να δούμε το πως σκεφτόταν ο Μαρξ πάνω στο ζήτημα.

Μπορούμε να ξεκινήσουμε από μια σειρά δημοσιογραφικών κειμένων του Μαρξ, τη δεκαετία του 1850 πάνω στην Ινδία (Μαρξ, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850 Τόμος Α', 2018), όπου αναπτύσσει μια σειρά επιχειρημάτων πάνω στην αποικιοκρατία. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο του «Η Βρετανική κυριαρχία στην Ινδία» (1853) (Μαρξ, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850 Τόμος Α', 2018, σσ. 569-575), ο Μαρξ καταπιάνεται με το ζήτημα της Βρετανικής αποικιοκρατίας στην Ινδία, και αφότου έχει κάνει μια σύντομη κριτική του ασιατικού δεσποτισμού:

«Η Αγγλία διέρρηξε το συνολικό πλαίσιο της ινδικής κοινωνίας, χωρίς ακόμη να έχει αναδειχθεί κάποια ένδειξη αποκατάστασης. Η απώλεια αυτή του παλιού κόσμου του, χωρίς το κέρδος της απόκτησης ενός νέου, προσδίδει μια ιδιαίτερη μελαγχολία στην υπάρχουσα αθλιότητα του Ινδού».

Συνεχίζοντας και αφού παραθέσει μια σειρά στοιχείων για την επίδραση της Βρετανικής κυριαρχίας και μέσα από την εισαγωγή των μηχανών, καταλήγει²:

² Ιστορικώς, ο όρος Ινδουστάν αναφέρεται στην πεδιάδα του Γάγγη της βόρειας Ινδίας, ανάμεσα στα Ιμαλάια και την οροσειρά Βίντγια. Περαιτέρω, μπορεί να αναφέρεται σε πολυάριθμα μέρη που ανήκουν σε τρεις γεωγραφικές περιοχές: τη σημερινή Δημοκρατία της Ινδίας, την ινδική υποήπειρο κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών περιόδων, και την περιοχή στη βόρεια Ινδία, ανατολικά και νότια του ποταμού Γιαμούνα, ανάμεσα στην οροσειρά Βίντγια και την οροσειρά των Ιμαλαΐων, όπου μιλιούνται οι ινδουιστικές γλώσσες.

«Είναι αλήθεια ότι η Αγγλία, προκαλώντας μια κοινωνική επανάσταση στο Ινδουστάν, παρακινούνταν μόνο από τα πιο χαμερπή συμφέροντα, όπως επίσης ήταν ηλίθιος ο τρόπος που τα επέβαλε. Αλλά δεν ήταν αυτό το ζήτημα. Το ζήτημα είναι εάν η ανθρωπότητα μπορεί να εκπληρώσει το πεπρωμένο της χωρίς μια θεμελιώδη επανάσταση στην κοινωνική κατάσταση της Ασίας. Εάν όχι, τότε, όποια και αν υπήρξαν τα εγκλήματα της Αγγλίας, αυτή ήταν το ασυνείδητο εργαλείο της ιστορίας καθώς προκάλεσε αυτή την επανάσταση».

Παρόμοια επιχειρήματα ξεδιπλώνονται στα άρθρα του «Το Ινδικό ζήτημα – Το δίκαιο των Ιρλανδών αγρομισθωτών» (1853), (Μαρξ, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850 Τόμος Α', 2018, σσ. 577-582) και στο «Τα μελλοντικά αποτελέσματα της Βρετανικής κυριαρχίας στην Ινδία» (1853) (Μαρξ, Κείμενα από τη δεκαετία του 1850 Τόμος Α', 2018, σσ. 595-600). Το επιχείρημα του Μαρξ είναι ότι η Βρετανική κυριαρχία μέσω της αποικιοκρατίας καταστρέφει την παλαιά κοινωνική οργάνωση, η οποία ήταν όμως δεσποτική, και εγκαθιδρύει την καπιταλιστική οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων με μια σειρά μέσων, π.χ. βία, νομοθεσία, περιφράξεις, εισαγωγή μηχανημάτων κ.λπ. Ωστόσο, με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται οι συνθήκες (μέσω του σχήματος της διπλής ελευθερίας που έχουμε ήδη συζητήσει) για την περαιτέρω επαναστατικοποίηση της κοινωνίας προς τη γενική ανθρώπινη χειραφέτηση. Εδώ, ο Μαρξ, μιλάει με όρους ενδεχομένου και όχι με όρους κοινωνικού ντετερμινισμού, δηλαδή εξετάζει τις κοινωνικές τάσεις που μπορούν να οδηγήσουν στην ανθρώπινη χειραφέτηση.

Στη συνέχεια, το νήμα της συζήτησης μπορεί να πιαστεί αφενός στο Κεφάλαιο και αφετέρου σε γραπτά του «ύστερου» Μαρξ, όπως τα Εθνολογικά Χειρόγραφα, τα προσχέδια απάντησης στη Βέρα Ζάσουλιτς και τον πρόλογο του Κομμουνιστικού Μανιφέστου για τη Ρωσική έκδοση (Μούστο, 2023), (Taccola, 2024). Σε αυτά τα κείμενα, μεταξύ πολλών που γράφει ο Μαρξ, επανεξετάζει την αναγκαιότητα να περάσουν όλες οι κοινωνίες από τον ΚΤΠ για να φτάσουν στον Κομμουνισμό. Ένα πέρασμα που για πολλές γεωγραφίες σήμαινε αποικιοκρατία. Σε αυτά τα γραπτά βλέπουμε ένα σχήμα πιο ανοιχτό, όπου ο Μαρξ θεωρεί πως είναι δυνατό το πέρασμα στον Κομμουνισμό, χωρίς την εγκαθίδρυση του ΚΤΠ, σε περιοχές όμως όπου υπήρχαν μορφές κοινωνικής οργάνωσης με κολεκτιβιστικά χαρακτηριστικά (βλ. Ρωσία) και υπήρχε διασύνδεση με την παγκόσμια αγορά. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να υπάρχουν κοινότητες με διπλό χαρακτήρα που φέρουν εντός τους τα ίδια τα στοιχεία της καταστροφής τους και η επαφή τους με τον ΚΤΠ μέσω της παγκόσμιας αγοράς θα ενέτεινε τις εσωτερικές αντιφάσεις.

Παράθυρο στο μέλλον – Η σύνδεση με τα «Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής» και με τον 2^ο τόμο του Κεφαλαίου

Στην πρώτη έκδοση του Κεφαλαίου, το βιβλίο τελειώνει ως εξής:

«Στο τέλος πρέπει να πιάσουμε για μια στιγμή και πάλι το νήμα από το σημείο που το αφήσαμε κατά τη μετάβαση στην εξέταση της συσσώρευσης. Ας υποθέσουμε ότι ο κεφαλαιοκράτης προκατέβαλε 5.000 λίρες στερλίνες και ανάλωσε στη διαδικασία παραγωγής, 4.000 λίρες στερλίνες σε μέσα παραγωγής, 1.000 λίρες στερλίνες σε εργασιακή δύναμη, με βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας 100%. Έτσι, η αξία του προϊόντος, για παράδειγμα x τόνοι σίδηρος, ανέρχεται σε 6.000 λίρες στερλίνες. Εάν ο κεφαλαιοκράτης πωλήσει τον σίδηρο στην *αξία του*, τότε πραγματοποιεί μια *υπεραξία 1.000 λιρών στερλινών*, δηλαδή την απλήρωτη εργασία που έχει υλοποιηθεί στον σίδηρο. Ο σίδηρος όμως πρέπει να *πουληθεί*. Το άμεσο αποτέλεσμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής είναι ένα *εμπόρευμα*, αν και εμπόρευμα που κυοφορεί υπεραξία. Έχουμε εκσφενδονιστεί λοιπόν στην αφετηρία μας, στο εμπόρευμα, και μαζί του στη σφαίρα της κυκλοφορίας. Ωστόσο αυτό που έχουμε να εξετάσουμε στο επόμενο Βιβλίο δεν είναι πλέον η *απλή εμπορευματική κυκλοφορία*, αλλά η *διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου*.»

Από αυτό το απόσπασμα μπορούμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα με σχετική ασφάλεια. Στον πρώτο Τόμο έχει παρουσιαστεί το ξετύλιγμα των κοινωνικών κατηγοριών του κεφαλαίου, από το εμπόρευμα στο κεφάλαιο. Η επιστροφή στην κυκλοφορία εμπορευμάτων μπορεί να γίνει πλέον μέσω της ανάλυσης της κυκλοφορίας κεφαλαίου, κάτι που όπως μας ενημερώνει ο Μαρξ αποτελεί το περιεχόμενο του επόμενου βιβλίου.

Θα μπορούσαμε να δούμε όμως και τη σύνδεση με το προηγούμενο σχέδιο του Κεφαλαίου και συγκεκριμένα με το «αδημοσίευτο έκτο κεφάλαιο» τα λεγόμενα Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής (Μαρξ, Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής, 2023). Σε αυτό το κείμενο που πιθανά να λειτουργούσε ως το μεταβατικό σημείο από τον Πρώτο στον Δεύτερο Τόμο, ο Μαρξ ασχολείται με το εμπόρευμα ως κεφάλαιο, αναλύει την καπιταλιστική παραγωγή ως παραγωγή υπεραξίας και εξετάζει το πως η παραγωγή και η αναπαραγωγή της σχέσης κεφάλαιο κάνουν την άμεση διαδικασία παραγωγής ειδικά καπιταλιστική.

Επίλογος στη 2^η έκδοση και επίλογος στη Γαλλική έκδοση

Η Γαλλική έκδοση του 1^{ου} τόμου του κεφαλαίου δημοσιεύθηκε μετά τη 2^η Γερμανική έκδοση, επομένως ο Μαρξ ενημερώνει το Γαλλικό κοινό για τις αλλαγές που έχει

πραγματοποιήσει παραθέτοντας τον επίλογο της 2^{ης} Γερμανικής έκδοσης. Ωστόσο, ο Μαρξ δηλώνει ξεκάθαρα πως η εμπλοκή του στη θεώρηση της Γαλλικής έκδοσης τον έκανε να αναθεωρήσει κομμάτια του έργου (απλοποιώντας κομμάτια του βιβλίου, προσθέτοντας στοιχεία, ενσωματώνοντας κριτικές παρατηρήσεις κ.λπ.). Όπως έγραφε και ο ίδιος (Μούστο, 2023),

«Η γαλλική έκδοση μού κόστισε τόσο πολύ χρόνο, που εγώ προσωπικά δεν θα ξαναμπλεχτώ με κανέναν τρόπο σε καμία μετάφραση».

Μάλιστα, δηλώνει ότι η επιστημονική αξία της έκδοσης είναι ανεξάρτητη από το πρωτότυπο κείμενο και για αυτό θα πρέπει να τη συμβουλευέται ακόμα και ο αναγνώστης που κατέχει τη Γερμανική γλώσσα. Με αυτόν τον τρόπο, η Γαλλική έκδοση δεν θα πρέπει να νοείται ως μια απλή μετάφραση της Γερμανικής, αλλά κατέχει τη δική της μοναδική θέση στις απόπειρες του Μαρξ να δαμάσει το υλικό του και να αναπτύξει μια πλήρη κριτική της πολιτικής οικονομίας.

Γυρνώντας στον επίλογο της 2^{ης} έκδοσης, ο Μαρξ αρχικά παραθέτει τις αλλαγές στις οποίες προχώρησε. Ωστόσο, ο Μαρξ προχωράει σε μια σύντομη περιοδολόγηση της πολιτικής οικονομίας στη Γερμανία, σχολιάζοντας δεικτικά (σελ. 728)

«Όσο η πολιτική οικονομία είναι αστική, δηλαδή όσο θεωρεί την κεφαλαιοκρατική τάξη πραγμάτων όχι ως ιστορικά πρόσκαιρο επίπεδο ανάπτυξης αλλά, αντιστρόφως, ως απόλυτη και τελική μορφή της κοινωνικής παραγωγής, μπορεί να παραμείνει επιστήμη μόνο όσο ο ταξικός αγώνας παραμένει σε λανθάνουσα μορφή ή αποκαλύπτεται με μεμονωμένα φαινόμενα».

Τα σχόλια είναι περιττά.

Θα προσπεράσουμε την απάντηση που δίνει ο Μαρξ σε διάφορες κριτικές πάνω στο Κεφάλαιο και θα προχωρήσουμε στο τέλος του επιλόγου που αφορά τη σχέση της διαλεκτικής του Μαρξ με αυτή της διαλεκτικής του Χέγκελ.

«Η διαλεκτική μέθοδος μου είναι ως προς το θεμέλιο της όχι απλώς διαφορετική από την εγελιανή, αλλά το ακριβώς αντίθετό της. Για τον Hegel η νοητική διαδικασία, την οποία μάλιστα μετατρέπει σε αυτοτελές υποκείμενο υπό το όνομα της Ιδέας, είναι ο δημιουργός της πραγματικής διαδικασίας, η οποία αποτελεί μόνο το εξωτερικό φαινόμενο της. Σε εμένα, αντίστροφα, το ιδεατό στοιχείο δεν είναι τίποτε άλλο από το υλικό στοιχείο το οποίο έχει μετατεθεί και μεταφραστεί στο ανθρώπινο μυαλό».

Και συνεχίζει λίγο παρακάτω,

«Η μυστικοποίηση την οποία υφίσταται η διαλεκτική στα χέρια του Hegel δεν αναιρεί διόλου το γεγονός ότι ήταν ο πρώτος που παρουσίασε τις γενικές μορφές κίνησής της με

περιεκτικό και συνειδητό τρόπο. Η διαλεκτική στέκεται στον Hegel στο κεφάλι της. Θα πρέπει κανείς να την αναποδογυρίσει για να ανακαλύψει τον έλλογο πυρήνα στο μυστικιστικό περίβλημα».

Ακολουθώντας τον Χάινριχ (Χάινριχ, 2017, pp. 46-47), η διαλεκτική του Μαρξ δεν έγκειται στην απλή εφαρμογή μιας μεθόδου, αλλά αντίθετα συνίσταται στην κριτική των κατηγοριών του κεφαλαίου. Ο Μαρξ ξετυλίγει το επιχείρημα του με τρόπο τέτοιο ώστε οι «μεμονωμένες κατηγορίες *εκτυλίσσονται η μία από την άλλη*: δεν παρουσιάζονται απλώς η μία μετά ή δίπλα στην άλλη, αλλά κατά τέτοιο τρόπο ώστε να γίνει σαφής προπαντός ο εσωτερικός τους δεσμός». Στον Μαρξ δηλαδή το περιεχόμενο της παρουσίασης είναι άμεσα συνδεδεμένο με την παρουσίαση καθαυτή. Ενώ στον Χέγκελ η κίνηση του Πνεύματος γίνεται κατά μήκος όλης της ανθρώπινης ιστορίας, στον Μαρξ, οι κοινωνικές κατηγορίες συγκροτούνται ιστορικά, ενώ τα ιστορικά δεδομένα αλληλοσυμπληρώνονται με τον λογικό πυρήνα του βιβλίου (όπως π.χ. στην πραγμάτευση της εργάσιμης ημέρας).

Βιβλιογραφία

Harvey, D. (2010). *A companion to Marx's Capital*. London: Verso.

Hegel, G. W. (2005). *Philosophy of Right*. Dover Philosophical Classics.

Pappe, H. (1951). Wakefield and Marx. *The Economic History Review, New Series, Vol. 4, No. 1*, 88-97.

Taccola, S. (2024). Primitive Accumulation. Στο R. Bellofiore, & R. T. Riva, *Marx: Key Concepts* (σσ. 156-168). Cheltenham: Edward Elgar.

Μαρξ, Κ. (2018). *Κείμενα από τη δεκαετία του 1850 Τόμος Α'*. Αθήνα: ΚΨΜ.

Μαρξ, Κ. (2023). *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*. Αθήνα: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ.

Μαρξ, Κ. (2023). *Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του κράτους και του δικαίου*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Μούστο, Μ. (2023). *Τα τελευταία χρόνια του Καρλ Μαρξ*. Αθήνα: νήσος.

Χάινριχ, Μ. (2017). *Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ: Εισαγωγή στους τρεις τόμους*. Αθήνα: futura.